

«МАНАСТААНУУ» ДИСЦИПЛИНАСЫНДА «МАНАС» ЭПОСУ МЕНЕН “КОРКУТ АТА» ЭПОСТОРУН САЛЫШТЫРУУ МАСЕЛЕЛЕРИ

Назаркул ИШЕКЕЕВИЧ*
Рима ЗАЙЫРКУЛОВА***

Аннотация: Макалада окутуу тили англис тили болгон чет элдик студенттер окуган медициналык жогорку окуу жайларында «Манастаануу» дисциплинасында «Манас» эпосу менен “Коркут Ата» эпосторун салыштыруу маселелери каралган. Эл аралык Жогорку Медициналык Мектебинде «Манас таануу» милдеттүү окутулуучу дисциплина катары 2019-жылы киргизилди. Чет элдик студенттерге «Манас» таануу сабагы англис тилинде таанып билүүчүлүк багытта окутулат. Жумасына бир жолу дарс менен практикалык сабак удаалаш жүрөт. Медициналык жогорку окуу жайларда, анын ичинен Эл аралык жогорку медициналык мектебинде “Манас таануу” дисциплинасында негизги максат дүйнөлүк эпостор анын ичинен “Коркут Ата” эпосу менен типологиялык салыштыруу багытында окутуу менен алардын дүйнөлүк көркөм маданият үчүн баалуулугу жана кайталангыстыгы, өзгөчөлүгүн таанытуу менен келечектеги дарыгер жана инсанды калыптандыруу каралган.

Ачкыч Сөздөр: Эпос, Дүйнөлүк Эпостор, Салыштыруу, Типологиялык-Салыштыруу, Педагогика, Образ, «Манас» Эпосу, “Коркут Ата” Эпосу, Айырмачылыктар, Окишош Дүйнө Тааным.

Problems Of Comparing the Epics Manas and Korkut Ata In the Manas Studies Discipline

Abstract: The article examines the comparison of the epic Manas and the epic Korkut Ata within the discipline of Manas Studies at medical universities where foreign students study in English. At the International Higher School of Medicine, Manas Studies was introduced as a compulsory discipline in 2019. International students take the Manas course in English, with a weekly lecture and practical session held together.

In medical universities, including the International Higher School of Medicine, the primary goal of Manas Studies is to shape future doctors while fostering their personal and professional development. This is achieved through the typological comparison of world epics, including Korkut Ata, highlighting their values and unique contributions to global artistic culture.

Key Words: Epic, World Epics, Comparison, Typological Comparison, Pedagogy, Imagery, Epic Manas, Epic Korkut Ata, Differences, Worldviews.

Эпосто турмуштун толук картинасын камтыган жана гармониялык биримдикте бүтүндөй бир калктын дүйнөсүн чагылдырган өткөндүн баатырдык баяны айтылат эмеспи. Өткөн салттуу маданиятыбыздан биз улуттук баалуулуктарды көрүп, түшүнөбүз. Фольклор жөнүндө сөз болгондо, элдик сүрөт искусствосу жана элдик музыка сыяктуу эле, фольклордук мурастардын көпчүлүк бөлүгү эстетикалык баалуулукка ээ экенин эстен чыгарбашыбыз керек. Эл өткөнүнө кайрылып, эскерип, андан руханий байлык алып, жаңырып, жаңыланып алдыга жүткүнүп турат эмеспи. Бул закон ченемдүү көрүнүш. Өткөнүн унуткан элдин келечеги жок деп – карифей окумуштуулар айткан сыңары өзүн сыйлаган эл артка кылчайып, бир кадам алдыга кадам таштайт. Тилекке каршы бүгүнкү күндө балдарды, өспүрүм-жаштарды интернет айдыңынын жакшы-жаманынын терс таасиринен, мейли жакшы таасир, таалим алып жатса да физикалык, руханий байлык алуу маселеси артка кээде такыр эле орун калбай калуу ж.б. сыяктуу жана терс таасиринен сактоо өтө орчундуу маселелерден болуп, глобалдуу маселелерге айланды. Бул дүйнө жүзүнүн бардык элинин көйгөйлүү маселеси бойдон калууда. Мына ушул өңүттөн алганда Кыргыз Республикасынын Президентинин 2021-жылдын 29-январындагы №1 "Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө" Жарлыгында “Коомдун нарктуу өкүлүн жана нарктуу

* КР УИАнын корр.-мүчөсү, педагогика илимдеринин доктору, профессор

*** Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин 4-жылындагы аспиранты, Эл аралык Жогорку Медициналык Мектебинин мамлекеттик тил жана тил саясаты бөлүмүнүн башчысы.

мамлекеттик кызматчысын калыптандырууда мамлекеттик тилге жана тарыхый баалуулуктарга өзгөчө көңүл буруу” каралган [1].

КРде «Манас» таануу илими бул фольклор таануу илиминин бир тармагы болуу менен 19 кылымдын 2-чи жарымында пайда болду. «Манас» эпосун изилдөөнү Манас изилдөөчүлөр 4 этапка: 1-этап - 19-кылымдын экинчи жарымы 1919-жылдары илимдин жаралышы жана түптөлүшү болсо. 2-этап – 1920-1952-жылдары Кыргыз Республикасы Советтер Союзунун бир республикасы болуп турган учурда «Манас» эпосу фольклор таануу багытында жана манасчылардан эпостун үзүндүлөрүн жаздыруу менен казак, орус, немис окумуштууларынын эмгектери болду. 3-этап - 1952-жылкы “Манас” эпосу боюнча өткөн Бүткүл союздук конференциянын чечими менен ар багыттагы изилдөөлөр кулачын жайды. 4-этап болсо 1981-2015-жылдарды камтыды. Орто мектепте адабиятты окутуу циклы боюнча алгачкы программага 1941-жылы «Манас» эпосунан үзүндүлөр киргизилиши менен педагогикалык жана методикалык изилдөөлөрдүн башаты болду. 1952-жылы 27-июлундагы Кыргызстан БКнын бюросунда «Манас» эпосу тууралуу маселе көтөрүлүп, «зыяндуу чыгармалардын» катарына киргизилип, 1964-жылдарга чейин окутуудан алынып салынды. 1993-жылдардан тарта орто мектептердин бүтүрүүчү класстарына 18 саат көлөмүндө кыргыз адабияты предметине «Манас таануу» бөлүмү киргизилди. Буга улай өлкөбүздөгү бардык жогорку жана орто окуу жайларына окутуу тилине жана менчиктин түрүнө карабастан «Манас таануу» курсу 30 саат көлөмдө киргизилди. «Манас таануу» курсун окутуу методикасын иштеп чыгуу менен алдыңкы тажрыйбалуу педагог-методисттер окуу программаларын түзүү менен окуу китептери жана окуу колдонмолору жазылды.

Бүгүнкү күндө жогорку окуу жайларында толук кандуу “Манас таануу” дисциплинасы кирди. Жогорку окуу жайлар үчүн түзгөн окуу программаларында «Манас» эпосун жыйноо, үйрөнүү, варианттарды салыштыруу, жарыялоо жана изилдөөгө өзгөчө маани берип, студенттердин изилдөөчүлүк ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө шарттар түзүлүүдө. “Манас” таануу дисциплинасын окутууда дил баян жаздыруу; «Манас» энциклопедиясын, илимий-популярдуу адабияттарды студенттердин пайдалануусу; көркөм окуу; манас айттыруу; илимпоздордун ойлорун конспектилөө; «Манастын» учкул сөздөрүн, кооз, поэтикалуу, образдуу таамай саптарын жатка айтуу, макал-лакаптар, канаттуу фразеологизмдер боюнча конкурс уюштуруу; викторина өткөрүү; сабак-конференция өтүү; «Манаска» байланышкан жайларга саякат жасоо; реферат, баяндама жаздыруу сыяктуу методикалык усулдарды колдонууну сунушташат.

Кыргыз Республикасынын аймагында бүгүнкү күндө 30501 чет өлкөлүк жаран билим алууда. Тактап айтканда, *Кыргыз Республикасына* Индия, Пакистан, Россия, АКШ, Турция, Түштүк Корея, Великобритания, Афганистан, Украина, Япония, Непал, Бангладеш жана Сирия ж.б. чет өлкөлөрүнүн жаштары келип билим алышат. Пакистан Ислам Республикасынан 9285 жаран жана Индия Республикасынан 13404 жараны түзөт. *Чет өлкөлүк студенттердин басымдуу бөлүгү - Индия Республикасынын жаштары түзөт.* Кыргыз Республикасында медициналык багытта чет элдик жарандарга билим берген кесиптик жогорку окуу жайлардын саны жылдан-жылга арбып келет.

Ал эми чет элдиктерге “Манас” таанууну окутуу кандай өңүттө жүрүүдө? - деген суроо өзүнөн-өзү келип чыгат. Кыргыз Республикасынын окутуу англис тилинде жүргүзүлгөн медициналык багытта билим берген жогорку окуу жайларында, анын ичинде Эл аралык Жогорку Медициналык Мектебинде «Манас таануу» милдеттүү окутулуучу дисциплина катары 2019-жылы киргизилди. Чет элдик студенттерге «Манас» таануу сабагы англис тилинде таанып билүүчүлүк багытта, 1-2-семестрде жалпы 72 саат, 1 семестрге 36 саат анын ичинен 18 лекция 18 практикалык сабак англис тилинде окутулат. Жумасына бир жолу дарс менен практикалык сабак удаалаш жүрөт

[2]. Медициналык жогорку окуу жайларда, анын ичинен Эл аралык жогорку медициналык мектебинде “Манас таануу” дисциплинасында негизги максат: студенттерди уникалдуу “Манас”, “Семетей”, “Сейтек” эпикалык үчилтигинин мазмуну жана “Манас” эпосун изилдөөнүн орчундуу көйгөйлөрү менен тааныштыруу жана студенттерде «Манас», «Семетей», «Сейтек» эпикалык үчилтигинин дүйнөлүк көркөм маданият үчүн баалуулугу жана кайталангыстыгы жөнүндө бирдиктүү көз карашты калыптандыруу каралган. Эпикалык үчилтиктин негизги сюжеттери, совет дооруна чейинки жана андан кийинки көрүнүктүү дастанчылардын чыгармалары, эпос боюнча изилдөө жүргүзгөн окумуштуулардын эмгектери, манас таануудагы көйгөйлөр, ошондой эле жалпы илимий маалыматтар менен тааныштыруу каралган. Дисциплинаны окугандан кийин студенттер: эпикалык трилогиянын мазмунун жана өзөктүү каармандарын; эпикалык трилогиянын айтуучуларынын аттарын; «Манас» эпосунун калыптануусунун этаптарын, сюжетинин тарыхый өзөгүн; «Манас» эпосунун түзүлгөн мезгили жөнүндөгү негизги гипотезаларды; дисциплинанын негизги түшүнүктөрүнүн жана терминдеринин мазмунун үйрөнүшү милдеттүү. Ал эми дисциплинаны окугандан кийин студенттер: эпикалык трилогиянын өзөктүү сюжеттерин талдоону; дүйнөлүк маданий эстелик катары “Манас” эпосунун баалуулугун жана уникалдуулугун; «Манас» эпосунун калыптанышынын этаптарын жана анын түзүлгөн мезгили жөнүндөгү гипотезаларды талдоону жана салыштырууну; дисциплинанын негизги түшүнүктөрүн жана терминдерин колдонууну билиши талап кылынат. Бул коюлган талаптар чет элдик студенттерге зарылбы? Кызыктуубу? Медициналык багытта англис тилинде билим алып жаткан студентке актуалдуубу? Кыргыз Республикасынын улуттук баалуулугун таанытууда окуу куралдары, окуу китептери, усулдук колдонмолор барбы? Програмадагы тематика туура коюлганбы? - деген суроолор келип чыгат.

Биздин изилдөөлөрүбүздө англис тилинде келип медициналык багытта окуп жаткан өзгө элдин студенттерине “Манастаануу” курсун кесибине багыттап, тактап айтканда “Манас” эпосундагы медицинаны жана дүйнө элдеринин мыкты үлгүлөрүн салыштырып таанытуу бүгүнкү күндө актуалдуу деп эсептейбиз. Себеби студенттин биринчи максаты медициналык билим алуу. Дүйнө жүзү интеграцияланышып жатканда салттуу таанытуу менен катар кесипке багыттоо менен катар өзүнүн өлкөсүнүн тарыхы, сыймыгы, ата-бабаларынан бери сыйлап, аздектеп келген руханий байлыгы чет өлкөнүн сыймыгы, тарыхы жана да руханий байлыгы менен катар салыштырып таанылса бүгүнкү студент, эртеңки дарыгер инсан катары жана ошол өлкөнүн жараны катары өткөнүн аңдоо менен катар бүгүнкү күндө өткөнүнөн азык алып, жогоруда айтылгандай дүйнөлүк аренада артка бир кылчайып, сыймыктануу менен **Гиппократтын** антын берип, мыкты дарыгер жана инсан болуусуна себепкер болот деген терең ишенимдебиз.

Медициналык багытта окуган чет элдик студенттерге “Манас таануу” курсун окутууда окутуучуларга аталган курсту окутуу боюнча методикалык жардам талап кылынууда. «Манас таануу» аталыштагы дисциплина чет элдик студенттер окуган медициналык жогорку окуу жайларга өзүнчө дисциплина катары киргизилгени менен чет элдик студенттердин өзгөчөлүгүн эске алып, медицина менен катар үйрөтүүнүн мазмуну, формалары, каражаттарын системалаштырган эмгек жазыла элек. Бүгүнкү күндө медициналык багытта окуп жаткан чет элдик студенттерди окутуп жаткан окутуучулар аталган курсту окутуу боюнча методикалык (практикалык) жардамга муктаждык жаралды.

Эмнегедир “Манастаануу” дисциплинасында башка дүйнөлүк эпостор менен салыштыруу маселеси карала элек. Алсак «Манас» баатырдык эпосу өзүнүн масштабдуу жана фантастикалык зор мазмуну боюнча, сөздүк көркөм жана визуалдык чеберчиликтин кооздугу жана байлыгы боюнча байыркы шумерлердин Гильгамеш эпосу, түрк-огуздарынын “Коркут ата” гректердин «Илиадасы» жана “Одиссея”,

немецтердин “Нибелунгдардын ырлары”, финдердин “Калевала”, индиялык “Махабхарата”, “Рамаяна” орустардын орустардын Илья Муромец Добрыня Никитич, жана Алёша Попович жөнүндөгү былиндери ж.б. ушул сыяктуу эпикалык мурастар менен катар татыктуу орунду ээлеп турат. «Манас» баатырдык эпосунун дүйнөлүк эпостор менен салыштырып изилдөөлөрдө түрк элдеринин жалпы көркөм-эпикалык салтында маданий-тарыхый, көркөм-эпикалык салт мурасына киргендиктен аларга таандык мотивдери, сюжеттери, образдарында жалпылыктар бар. Алар түрк элдеринин алыскы окуяларынын чечүүгө жардам бере алат, уруулар аралык байланыштарынын жана этникалык байланыштарынын реалдуу схемаларын чагылдырат. Кыргыз элинин «Манас» баатырдык эпосунун башка түрк жана монгол элдеринин эпосторунун окшоштуктарды көптөгөн изилдөөчүлөр бир нече жолу белгилешкен: В.М.Жирмунский [3], А.П.Окладников, Г.У.Эргис, И.В.Пухов Р.З Кыдырбаева ж.б. Изилдөөчүлөрдүн айтымында, орто кылымдарда кыргыздардын ата-бабалары Улуу Каганаттын курамына кирген.

«Манас» эпосу менен түрк-огуз элинин “Коркут ата” (Китаби деде Коркут) эпосторунун ар биринин өзгөчөлүгүнө карабастан, окшош сюжеттер, мотивдер, образдар, көркөм идеяларды күтүүгө болот. Макалада «Манас» эпосу менен Коркут ата” эпосу салыштырма талдоого алынып, окшоштуктарды жана айырмачылыктарды аныктоого багытталган. “Коркут ата” эпосу менен «Манас» эпосундагы типологиялык параллелдердин бар экендигин изилдөө теги бир түрк тилдүү эпостордун оригиналдуулугун дагы да ачып бере алат, анткени дүйнө элдеринин маданий, тарыхый жана менталдык өзгөчөлүктөрүнүн аркасында ар бир жеке эпос өзгөчө эстелик жана кайталангыс өзгөчөлүктөргө ээ болот эмеспи.

Изилдөө Методу

Дүйнө эпосторунун жанрдык системаларынын жана ага байланыштуу сюжеттердин, образдардын, көркөм идеялардын пайда болуусун жана өнүгүшүн аныктоочу жалпы мыйзам ченемдүүлүктөрдү, элдик жамааттык чыгармачылыктын өзгөчөлүгүнүн бирдиктүү мыйзам ченемдүүлүктөрүн изилдөө үчүн салыштырма типологиялык методология колдонулат, анткени эпос чындыгында жергиликтүү улуттук-тарыхый мазмунуна ылайык баатырдык мүнөзгө ээ, ал сырттан келген эл аралык адабий таасирлерге оңой менен берилбейт. Ар түрдүү элдердин баатырдык эпосторунун окшоштуктары дээрлик дайыма типологиялык мүнөзгө ээ» [4]. Фольклорду изилдөө практикасында салыштырмалуу аспектилер чоң орунду ээлеп, окумуштуулар В.М.Жирмунский, Е.М.Мелетинский, Б.Н.Рейхл, П.А.Гринцер жана башкалар өздөрүнүн фундаменталдуу тарыхый-типологиялык изилдөөлөрүндө изилдешкен. В.Я.Пропп эпосторду изилдөөдө анын айырмалоочу өзгөчөлүгүн баатырдык мазмун деп эсептеп, белгилүү бир доорго карата жүрүм-турумдун бийик идеалдарын, музыкалык ыргак менен аткаруучулукту, белгилүү метрикалык түзүлүштү жана көркөм жалпылоону сүрөттөп, илимий аныктама берген [5]. В.М.Жирмунский эпос таанууда биринчи жолу ар кайсы элдердин баатырдык эпосунун сюжеттеринин окшоштугунун типологиялык мүнөзүнө басым жасап, «основано в конечном счете на художественном обобщении сходной социальной действительности и на одинаковом уровне развития общественного сознания» -деп аныктама берет[.]. Е.М.Мелетинский «О происхождении литературно-мифологических сюжетных архетипов» («Адабий-мифологиялык сюжеттик архетиптердин келип чыгышы жөнүндө»)) [7] деген эмгегинде мотив менен сюжеттин семантикасын талдоо моделин иштеп чыккан. Ал сөз искусствосунун мифтен жана ырым-жырымдан эпоско жана адабиятка чейинки кыймылын көрсөткөн. Окумуштуулар эпикалык баатыр тарыхка архаикалык мифтен келерин аныкташкан. Б.Н.Путиловдун айтымында, эпостун өнүгүү процесси маданий байланыштардын

болгондугуна карабастан, көптөгөн элдерге мүнөздүү болгон белгилүү этаптардан өтөт: архаикалык эпостон баатырдыкка, андан кийин диний-дидактикалык же тарыхый эпоско чейин өсүп жүрүү болот. Б.Н.Путилов универсалдуу эпикалык үлгүлөрдүн таасирин, эпикалык жаратуу процессинин типологиялык жалпылыгын ачып берген. Ал улуттук эпостордогу жалпылык менен жергиликтүү параллелизм менен үзгүлтүксүздүктү, өзгөрмөлүүлүк менен мифологиялык подтекстти изилдөөгө кеңири мүмкүнчүлүк берген эффективдүү изилдөө методологиясын иштеп чыккан. Окумуштуу көтөргөн методологиялык маселелердин бири – «типология» түшүнүгүн илимий жактан иштеп чыгуу жана аны фольклорго колдонуу, ошондой эле анын колдонулушунун чектерин жана деңгээлдерин белгилөө зарылчылыгын баса белгилеген.

Эпостордун Келип Чыгышы

Жомокчулар (сказители) тарыхчылардын айтымында, түрк тилдүү элдердин баатырдык эпостору байыркы доорлордо, биздин заманга чейинки II-I миң жылдыктарда Борбордук Азиянын талааларында жашаган доорунда жаралып, өнүккөн дешет. Ал узак убакыт бою оозеки салтта жашап, муундан муунга өтүп келген. Окумуштуулар «Манас» эпосунун жаралыш доору боюнча эпостун алгачкы сюжеттери 840-жылдардан кийин жаралып, болжол менен Манас» эпосунун 1-варианты Караханийлердин саясий жактан күчөп турган доорунда, б.а. XI кылымдын биринчи жарымында түзүлүп бүткөн. Тактап айтканда «Манас» эпосунун 1-варианты болжол менен 840-жылдын 11-кылымдын аралыгында жаралган. Анын алгачкы сюжеттери тарыхый окуяларга негизделип, бирок, мазмуну бара-бара кыргыз менен уйгурлардын, кара кытайлардын Тянь-Шань аймагында болгон кагылышуулардагы фактылар менен алмаштырылган дешет. «Манас» эпосу Манас өрөөнү жана анын батыш тарабында жашаган кыргыздардын арасында жаралган. Андагы Бээжинди Бешбалык шаары менен окшоштурууга тарыхый негиз бар. Кыргыздардын караханийлердин таасири менен мусулман динине өтүшү «Манас» эпосунун мазмунуна ири өзгөрүштөрдү кийирген. 13-кылымдан кийин Орто Азия моңгол, айрыкча ойрот калмактардын чабуулуна байланыштуу «Манас» эпосунда Эне-Сай кыргыздарынын, караханийлердин жана кара кытайлардын доорундагы сюжеттердин дээрлик бардыгы алмаштырылган. Жогорудагы тарыхый фактылардын негизинде «Манас» эпосун мындан миң жыл мурун жаралган деп айтууга болот. [8] «Манас» эпосу манасчылар тарабынан калыптанган жана өркүндөтүлгөн, ошонун аркасында негизги мазмуну, сюжети, мотивдери, тил байлыгы жана көркөм-каражаттар, эпикалык формулалар жана типтүү үзүндүлөр эпикалык традициянын архаикалык катмарларын түзгөн баштапкы түрүндө сакталып калган.

Түрк-огуздардын “Коркут Ата” эпосу баатырдык эпосу кыпчактардын кысымы астында Орто Азиядагы Туран талаа түздүгүнөн Каспий деңизинин жээгине, Батыш Азияга жана Дунайга кеткен, кийинчерээк түркмөндөрдүн (ислам динин кабыл алган көчмөн огуздар деп аталган) этногенезине катышкан түрк урууларынын тобу [9] түп нускада ислам динин кабыл алган огуздардын тарыхын сүрөттөгөн эпос. Ак сакалдуу “Коркут ата” уруунун аксакалы жана ырчы-жомокчу болуп, эпостун бүтүндөй тулкусунда негизги ролду аткарат. Ал эпостун жаратуучусу жана аткаруучусу, ошол эле учурда кыймылдуу катышуучусу. Эпосто ар бир баптын аягында Коркуд баатырларды, ханды даңктап ырдап, эрдиктерин даңазалайт. Коркуд жөнүндөгү уламыштар (жомоктор) кыпчак жана огуз бутактарынын бардык түрк элдеринде анын ичинен казактарда, түркмөндөрдө, азербайжандарда, түрктөрдө, ошондой эле каракалпактар, гагауздар, татарлар, башкырлар, кыргыздар арасында тараган. “Коркут ата” эпосунун адабий тексти XV кылымда жазылса “Коркут ата” эпосунун жомокторунун башаты XI-XII кылымдарда Иранда пайда болгондон кийинки алгачкы эки кылымда Огуз элинин жалаң оозеки адабий чыгармалардын пайда болгон доорунда

жаралганы айтылат. В.Жирмунский «Коркут Ата» эпосунун окуяларын Орто Азияда жана Анадолуда сакталып калган башка оозеки жана жазма, легендарлуу жана тарыхый булактар менен салыштырып, огуздардын жомоктору IX-X кылымдарда ыр түрүндө пайда болуп, огуздардын Сыр-Дарыяда оозеки салтта жаралып, жашоосун улантып, Алдыңкы Азияда дагы кайра иштетилип, жаңы баатырлар жана уламыштар менен толукталып, жүрүп отурган. В.Жирмунскийдин гипотезасы боюнча азыркы эпос Осман империясынын аскердик жүрүштөрүнүн натыйжасында бул ырларды жазып алуу, кошуп-алуунун натыйжасында эпос акыры XV кылымда азыркы Азербайжандын аймагында «Коркуд Ата китеби» деген ат менен жазылган [11] деген жыйынтык чыгарат. Кагаз бетине ким түшүргөнү азырынча белгисиз. Бирок табылган китептин сыртында Абдаллах бин Фарадж Кетхода деген ат жазылган. Абдаллах бин Фарадж Кетхода Абдаллах Кетхода эпостун жаратуучусу болбосо да, чыгарманын китеп болуп чыгышына тиешеси бар экендиги ырастап турат. 1940-жылдардын аягында эпос бир катар советтик адабиятчы окумуштуулар тарабынан «феодалдык чыгарма» катары катуу сынга алынган М.Д. Багировдун Советтик Азербайжанда 1951-жылы «пантюркизмге» жана «панисламизмге» каршы жүргүзгөн кампаниясынын алкагында «Коркут Ата» эпосу «Манас» эпосу сыяктуу саясий куугунтукка алынган. Эпосто сүрөттөлгөн түрк көчмөндөрүнүн образы ошол Советтик мезгилде мамлекеттик деңгээлде кабыл алынган азербайжандыктардын түпкү теги концепциясына туура келген эмес. Кыргыз элинин ойчул, философ, виртуоз комузчу, төкмө эл акыны Арстанбек Буйлаш уулунун "Коркут ата даанышман, кутулам деп өлүмдөн, төрт тарапты кыдырган, Сырдын боюн сыдырган, кырдын башын кыдырган, андан да айла болбогон, акыры ажал сомдогон" - деп ырдаган. Демек буга чейин «Коркут Ата» эпосунун башкы каармандарынын бири жана айтуучусу, таратуучусу Коркут Ата жөнүндө уламыштар, айтылмыштар оозеки түрүндө, а балким нечен жолу кыйрап, кайра баш көтөргөн жоокер заманда канча деген маданияттардын үлгүлөрү колдонулуп, тыптыйпыр күйүп жок болуп турган учурда окулуп, кыргыз элинде кеңири таанылып, белгилүү болгон деген божомолду айтсак аша чапкандык болбойт деп ойлойбуз. Аалы Токомбаевдин кыргыз элинин тарыхындагы эбегейсиз трагедияны көркөм чагылдырууга арналган "Кандуу жылдар" ыр түрүндө жазылган романынын "Куу баш" деген бөлүмүндө

“Акылман, ары баатыр, ары чечен,
Бул куубаш Алмамбеттин башы бекен?
Болбосо комуз кармап, тентип кеткен
Коркуттун ошондогу жашы бекен?
Жээ бу баш эр Манастын өзү бекен?
Жээ шердин чекте турган көзү бекен?
Жээ болбосо мендейлерди жолго салган,
Теңирдин тилсиз айткан сөзү бекен.

[12] деп Коркут Атанын комуз алып, эл аралап жүргөнүн куу баш аркылуу адамзаттын жаралышы-төрөлүшү басып өткөн жолу аркылуу Манас, Коркут, Алмамбет, Жээренче чечен, Толубай сынчы, улукман Скендердей (Искендер) тарыхта аты, иши, даңазасы калган аттар менен катар Коркут Атанын аты эки сап ыр менен ал кыргыз дүйнөсүндө, жалпы түрк дүйнөсүндө окулганы, таанылганынан кабар берип турат. Кыргыз поэзиясынын антологиясынын I томунун IV бабынын байыркы орток түрк поэзиясы бөлүгүнө «Коркут Ата» китебинин Ибрагим Абдувалиев которгон варианты кирген. Ошондой эле "Коркут ата китебин" И. Арабаев атындагы КМУнун профессору И.Абдувалиев, Т.Абылкасымова, Г.Сатимкулова 1994-жылдары башташып, 2004-жылы кыргызча китеп түрүндө чыгарышкан.

Коркут ата сүйлөйтмиш (айтат дейт):
Алла Таала демейинче иштер өнбөс.

Улук теңир бермейинче эр байыбас.
 Мандайга жазылбаса, кул башына каза келбес.
 Ажал сааты келмейинче эч ким өлбөс.
 Өлгөн адам тирилбейт да, чыккан жан кайра келбес.

А.М. Эшиевдин “Орто түрк доорундагы педагогикалык ойлор” аттуу монографиясынын төртүнчү бабында XI-XIII к.к. орток түрк поэзиясындагы педагогикалык ойлорго “Коркут-ата китебиндеги” педагогикалык ойлор деп атайын Коркут атанын даанышман ойлоруна изилдөө жүргүзгөн. “Коркут Ата” эпосуна бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасында илимий изилдөөлөр анын ичинде салыштыруу багытында илимий изилдөөлөр, которуу боюнча аракеттер жүрүүдө.

“Коркут Ата” эпосундагы башкы каармандардын бири Коркут Ата эпосту жаратуучусу катары да баяндалат. Бизге жеткен уламыштар боюнча Коркут Атаны энеси үч жыл боюнда көтөрүп жүргөн. Жылына бир жолу кичирейип кетчү. Коркут төрөлөрдө дүйнөнү үч күн, үч түн караңгылык басат. Катуу бороон жүрүп, элдин жүрөгүнүн үшүн алат. Ушундан улам баланын аты “Коркут” деп коюлат. Бул сөздүн лексикалык мааниси “коркуу” дегенди билдирет. Казак окумуштуусу К.Коңиратбаев “Коркут” – “куткаруучу, б.а. куткаруучу адам” деген мааниде колдонулганын белгилейт. С.Каскабасов “өмүр бүтөт, өлүм келет” деп эсептейт. Э.Турсунов түрк элдеринин фольклоруна таянып «дада, деде» деген сөздөрдү «үгүт жырау» деп түшүндүрөт. В.Жирмунский Коркутту сыйкырдуу курал – кобыз устасы, шаман, колдоочу деп эсептейт. Ошондой эле Коркут Атанын аты огуздардын музыкалык инструменти болгон гопуз менен байланыштуу да каралат эпосто Ал эми “Манас” эпосунда башкы каарман Манас төрөлгөндө “Бала жерге түшүп, эркек экендиги көрүнөт. Энесинин ичинен эки колун толтура кан чеңгелдеп чыгат. Эркек төрөлгөнүн угуп сүйүнгөндөн Чыйырды эси ооп, аны көргөн аялдар байбичени мартуу басты дешип чочулашат. Чыйырды эсин жыйып, башын көтөрөт. Канымжан колуна оромол алып баланы оромок болсо, анын тарбаңдаган колу-бутуна алы жетпейт. Бакдөөлөт баланы жерден ала койсо салмагы он бештеги баладай экен. Оозантканда үч карын сары майды жеп коёт. Энеси эмизмек болуп эмчегин салса бир соргондо сүт, экинчисинде суу, үчүнчү соргондо кан чыгат. Чыдабай байбиченин жаны чыгып кете жаздайт. Эпостордогу мындай төрөлүү келечекте каганатта жакшы жышаан, жакшылыктын келерин билгизген аян катары кабыл алуу жалпы фольклордо кабылданган. Башкы каармандын төрөлүү астында, төрөлгөндөн кийинки сырдуу күчтөрдүн кийлигишүүсү түрдүү элдердин фольклордук чыгармаларында да кеңири жолугуучу жана сюжеттин өнүгүшүндө өзгөчө баланын төрөлүшүн даярдоочу белгилүү мотивдерден болуп келет. Коркут ата эпосто негизги каарман катарында чыгарманын баштан аяк окуяларына акылман, калыс, көрөгөч, даанышман акындын образында катышып жүрүп отурат. Белгилүү тарыхый мезгилди чагылдырган эпостун салтка айланып кеткен саптары айтуучулар, аткаруучулар тарабынан жаңы көркөм касиеттер менен толукталып турат, бирок чыгарманын негизги, өткөн тарыхый этаптарда такталган өзөгү сакталып калат.

«Манас» эпосунда Бакайдын образы **Акылман карыянын** образы дүйнөлүк эпосто кеңири тараган салттуу мүнөзгө эгедер. Бакай акылман, айлакер, эл башкарган, баатырларга кеңеш берген адам. Эпостун алгачкы өнүгүш этабында Бакай биринчи, эң негизги каарман болгондур. Бакайдын образында уруу башчылары, аксакалдар бийлеген, кеңеш берген мезгилдин көп мүнөздүү белгилери чагылдырылган. Эпосто Бакайдын катышуусуз эч бир маселе аткарылбайт. Эпостун өнүгүшү процессинде Бакайдын образы бир кыйла өзгөрүүлөргө учурап, акырындап, эпосто Манастын кеңешчисинин ролун аткарат. Негизи эле түрк дүйнөсүндө классикалык салттуу тарбия берүүдө улууларды сыйлоо, кеңеш алуу, кеңешүү канча кылымды карытып, атадан балага өтүп келе жаткан тарбия-мектептин бир бөлүгү эмеспи. Аксакал карыя же

байбиче болобу улуу адамдарга ата-бабадан келе жаткан салттуу зор сый катылган. Үйдө төр улууларга, чай сунулса биринчи улуу адамга, сөз берилсе улуу адамга узатуу жазылбаган салттуу педагогикадан болуп келет. “Манас” эпосунда «Кайран Бакай карыя – акылы элге дарыя», «Атка минсе – ак жолтой», «Атышкан жоодо – сан колдой», «Жортуп чыкса – ак жолтой», «Жоого тийсе – сан колдой» деген сүйлөмдөр Бакай Атага арналып анын Манастын кеңешчиси, даанышман, калыс, көрөгөч, жалпы журттун атасы катары мүнөздөөлөр кайталанып келет. Бакай Манаска эс тарткан учурда жолугушат жана андан кийинки бөлүмдөрдө Мамлекет башчысы ролуна жеткиче андан кийинки үйлөнүү, казатка чыгуу ж.б. маселелерде дайыма улуу муундун өкүлү, олуя, кыраакы кемеңгер карыя ролун аткарат. Бакайдын педагогикасы “Семетей”, “Сейтек” эпосторунда да өзүнүн педагогикасы уланып жүрүп отурат:

Капилеттен сөз тапкан,
Караңгы түндө көз тапкан,
Акылы менен жайкаган,
Алты айлык болор азапты
Көз ачымда байкаган
Адамзаттын туйгуну,

Олуяттын кулуну- деп “Манас” эпосунда Бакайдын ролу аркылуу берилсе “Коркут Ата” эпосунда Коркуттун образы аркылуу берилип отурат. Бакай эл-жерин душмандан бошотуп жаткан Манасты атайын издеп Алтай жерине барып жолугушуп, эпостун кийинки бөлүмдөрү боюнча чогуу жүрөт. Манас менен Бакайдын табышуусун манасчылар кыргыз элинин жеңишинин триумфунун башталашы катары көрсөтүшөт. Акыл менен күчтүн, баатырдык менен даанышмандыктын ашталышы “Карысы бардын ырысы бар” деген философиялык кыргыз элинин макалы салттуу улуу муун дайыма кичүү муунду кеп-кеңеши менен өргө сүйрөөнүн белгиси катары кабыл алышат.

Коркут атанын таалим-тарбиялык насааттарынан мисал келтирели:

Карт душман дос болбос.
Карачыкты кыймайынча жол арыбас
Кара болот курч кылычты чапмайынча кыргыз бүтпөс.
Эр дүйнөсүн кыймайынча аты чыкпас
Кыз энеден көрмөйүнчө үгүт албас.
Уул атадан көрмөйүнчө супра жайбас.
Уул — ата жөлөгү, эки көздүн биридир.
Дөөлөттүү уулу болсо, очогунун көздүр.
Уул канетсин, атасы өлүп мал калбаса
Ата малынан не пайда, башта акыл болбосо...
Акылсыздын шарынан алла сактасын, ханым, сизди!

Бір саптарынан ханга жана ошол эле учурда кыз баланы, уул баланы туура тарбиялоого үгүттөп, жыйынтыгы кандай болорун айтып турат. Бул кыргыз элиндеги “Энени көрүп кыз өсөт, атаны көрүп уул өсөт” деген макалы менен үндөшүп, башаты жалпы түрк фольклору экендиги күмөн туудурбайт. Бул ыр саптар кайсы доор, кайсы кылым болбосун өзүнүн актуалдуулугу улам жаңырып жатат. Жалпы түрк дүйнөсүндө дегеле адамзат тарыхында тарбия берүү, тарбия берүүчүлөр адатта көптү көргөн, даанышман, калыс адамдардын бирдей функциясын «Манас» эпосунда Бакай аткарса «Коркут Ата» эпосунда Коркут аткарат. «Коркут Ата» эпосунда Коркут эпосту айтуучу жана жаратуучу болуп баштан аяк катышат. Ал эми «Манас» эпосунда Бакай Манас эс тартканда жолугуп, кийинки бөлүмдөрдө «катышат.

Бүгүнкү күндө «Карысы бардын ырысы бар» - үйүндө карысы бар үй-бүлө, улуу муундун өкүлү жок үй-бүлөдөн айырмаланып турат. Бул жерде тартип, улуудан сестенүү, угуу, улууларды сыйлоо, астейдил мамиле жасоо ж.б. деген жөн гана адам

болуудагы жөнөкөй ошол эле учурда актуалдуу кичинекей факторлор зор роль ойногон учурларды байкайбыз. Албетте, бул ар бир үй-бүлө өзүнчө кичинекей мамлекет эмеспи. Ошол кичинекей мамлекет андан ары чоң мамлекетте т.а. Кыргыз Республикасында андан ары чыксак чет өлкөдөгү мамлекеттерге өз таасирин тийгизүүдө ошол кичинекей үй-бүлөдөн башталган улууларды сыйлоо, угуу, өткөндү барктоодо «Манас» эпосу менен «Коркут Ата» эпосундагы Бакайдай, Коркуттай аталардын таалим-тарбиясын тулку-боюна сиңирүү менен келечектеги ал дарыгер же инженер же куруучу же архитектор болобу ал биринчи кезекте үй-бүлөдө ата-энесин, улуу муунду, эшик аттаганда көчөдөн жолуктурган улуу-кичүү муунду, жумушка келсе жамаатты сыйлап, чет өлкөгө чыкса, ошол өлкөнүн материалдык эмес баалуулуктарды сыйлаган инсан болуп өсүүсүнө бүгүнкү күндө бардык Жер планетасынын жашоочулары муктаж жана аны табуунун жолун тынымсыз издөөнүн аракетинде. Биз бул макалада «Манас» эпосу менен «Коркут Ата» эпосторундагы типологиялык-салыштыруу методун колдонуу менен эпостордогу Бакай, Коркут аталардын образдарындагы окшоштуктарды ачуу менен «Манастаану» дисциплинасында дүйнөлүк эпосторду салыштыруу-окшоштуктарды, айырмачылыктарды илимий изилдөө менен медициналык багытта окуп жаткан чет элдик студенттерге дүйнөлүк эпосторду салыштыруу менен өз өлкөсүнүн материалдык эмес баалуулуктарын сыйлап, таанып, бүгүн аны өз жашоосунда, ишинде, эл менен болгон мамиледе, эл аралык мамилелеринде колдонуусун күтөбүз жана үмүт кылабыз.

АДАБИЯТТАР

"Манас" энциклопедиясы (1995) *Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору*. Бишкек: 1-т. 440.

2021-жылдын 29-январы ПЖ № 1 «Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы А.Токомбаев (1947) *“Кандуу жылдар” (Таң алдында) Куу баш бөл.* Фрунзе, 31-б. Виктор Максимович Жирмунский (1948) *Введение в изучение «Манаса»* Фрунзе, 10 стр.

Виктор Максимович Жирмунский (1974) *Тюркский героический эпос* Л.: «Наука», 727 с. [Текст]

Владимир Пропп (1999) *Русский героический эпос* Москва, Лабиринт 12 с.

Джаманкулов Д.К. (2016), *Манас таануу дисциплинасы боюнча чет элдик студенттерге жумушчу программа*, Бишкек.,– 60 б.

Е. М. Мелетинский (1985) *Огузский эпос «Китаб-и дэдэм Коркут»* М.: Наука, — Т. III. — С. 588—590.

Е.М.Мелетинский (1994) *О происхождении литературно-мифологических сюжетных архетипов*,

Жирмунский В. М. (1962) *«Огузский героический эпос и “Книга Коркута”»* // Книга моего деда Коркута. — М-Л.: Издательство АН СССР

Кыдырбаева, Р.З. (1984) *«Манас» эпосун комплекстүү изилдөө маселелери* Бишкек [Текст].

